

УДК 342.9(477)

**В.Г. ШИШЛЕНКО**, Харківський національний університет внутрішніх справ

## ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

*Ключеві слова:* суд присяжних, присяжні засідателі, колегія присяжних, професійні судді, судова влада, громадянське суспільство

Як відомо, в сучасній Україні продовжується процес формування громадянського суспільства, де громадянські права людини регулюються законодавством України та нормами міжнародного права. А це означає, що повинен бути законодавчий захист особистості громадянина, недоторканість його житла і майна, свобода вибору проживання, виїзду або в'їзду в країну, таємниця листування і телефонних розмов, свобода слова, преси, інформації, а також повинна бути виключена дискримінація за національно-етнічними, політичними, релігійними, статевіковими ознаками, людині дано право вільно виявляти свій світогляд та духовні інтереси, реалізацію людської особистості, а також всебічний захист громадянських прав з боку незалежних судових органів [1].

Під конституційним правом народу на участь у відправленні правосуддя необхідно розуміти надане та гарантоване державою, закріплене Основним Законом і обов'язкове для всіх гілок влади, право громадянина України у встановлених законом формах виступати учасником відправлення правосуддя. Це пов'язано з тим, що йде активний процес формування української правової держави, а на суди держава і суспільство покладає надії в плані затвердження та підтримки принципу верховенства права, забезпечення гарантій правового захисту всіх верств населення, вдосконалення законодавства і підвищення правової культури населення країни [2]. Однією з фундаментальних основ демократичної правової держави, яке задеклароване в Консти-

туції України, є незалежна судова влада, що є однією з гілок державної влади, діяльність якої спрямована на захист прав людини, забезпечення соціальної стабільності і законності в державі, що має реалізовуватися виключно засобами правового характеру. Саме в цьому проявляється державно-владна сила судової влади, яка повинна завжди діяти в ім'я закону і справедливості. Незалежна судова влада – це прояв громадянського суспільства, де суд виступає не складовою системи державного апарату та управління, а є незалежним та безстороннім посередником між громадянським суспільством та державою. Таке положення та роль судової влади встановлюється завдяки прямій та активній участі членів громадянського суспільства в її організації та діяльності. На сьогоднішній день держава в особі судів має забезпечувати беззастережне дотримання Основного Закону країни – Конституції, збільшуючи кількість прав і свобод громадян України.

У міжнародному праві не йдеться про суд присяжних, бо питання про форми судочинства – це внутрішня справа держави. В цілому ряді міжнародних актів, у тому числі в Європейській Конвенції, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, записано, що право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку здійснюється незалежним і безстороннім судом, суд повинен бути незалежний, компетентний, неупереджений, створений на підставі закону, що забезпечує ефективне відновлення у правах.

Конституція України, на жаль, чітко не регламентує діяльність суду присяжних але ці конституційні принципи конкретизовані в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р., який встановлює в ст.1, що судову владу реалізують професійні судді та у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур. Судова влада потребує, по-перше, соціального контролю з боку представників суспільства за справедливим застосуванням

не тільки закону, але й норм моралі, справедливості з врахуванням місцевих традицій і звичаїв, що склалися, та, по-друге, забезпечення представниками суспільства таких умов, які можуть гарантувати суддям незалежність від незаконного впливу офіційних структур і самостійність у формуванні їх внутрішнього переконання по судовій справі [3].

Значний внесок у справі дослідження суду присяжних на сучасному етапі розвитку зробили російські вчені, серед яких слід виділити роботи В.М. Лебедева, С.В. Бобатова, В.В. Мельника, К.Ф. Гуценка, Т.В. Апаровой, а також українські вчені, які займалися проблемою створення та перспектив розвитку інституту присяжних, як: В. Бринцев, В. Маляренко, В. Мельник, І. Русанова, А. Селінова, А. Стрижак, О. Яновська та інші.

Суд присяжних фактично так став розділенням юридичного співтовариства на два табори: прихильників і супротивників. В. Маляренко на підставі всебічного аналізу правової ситуації у державі, особливо в галузі здійснення правосуддя, доходив обґрунтованого висновку, що «суд присяжних є малопродуктивним, надзвичайно складним і громіздким, запроваджується лише стосовно незначної категорії кримінальних справ, але вимагає дуже великих зусиль держави, зокрема підготовки законодавчої бази і чималих державних коштів. А його впровадження у конституційне законодавство – популістська акція, сліпе копіювання іноземного досвіду». Хтось з цим погоджується, а хтось – ні.

У юристів-практиків також негативне ставлення до суду присяжних пов'язано в значній мірі з тим, що для участі в такого роду процесі необхідна висока кваліфікація суддів, державних обвинувачів, адвокатів, слідчих. Більшість експертів, зокрема судді, заперечують необхідність його існування. Вони пояснюють свою позицію просто – цей інститут є архаїзмом і почасти навіть шкодить правосуддю. Крім того, супротивники впровадження суду присяжних вказують на зайву емоційність, заангажованість присяжних, відсутність у них юридичної освіти, дорожнечу оплати їх

праці у порівнянні з оплатою праці професійних суддів, а головне, на неготовність українського суспільства до такої відповідальності, як вирішення долі його членів. Доказування вини особи у вчиненні того чи іншого злочину є складною процедурою, а процес визнання чи не визнання підсудного винним потребує спеціальних правових знань. І саме тому противники введення суду присяжних стверджують, що рішення суду може бути неправильним і незаконним [4]. Проте багато фахівців побоюються, що суди присяжних не приживуться в нашій державі, і причин тому багато, серед них – невисока правосвідомість більшості населення в порівнянні з відповідним показником в країнах Західної Європи і Північної Америки. Треба помітити, що прихильники суду присяжних, як правило, схильні розглядати його як соціально орієнтований і демократичний суд, оскільки в ньому взаємодіють державно-правове та громадське почуття, а у вердикті присяжних найбільш оптимально поєднуються як інтереси державних інститутів, які стоять на сторожі соціальної стабільності і цілісності держави, так і правові погляди народу. В той же час багато хто вважає що наявність суду присяжних у правовій системі є одним з головних завоявань демократії. Коли англійці заснували суд присяжних, вони являли собою наполовину варварський народ. З тих пір вони стали однією з найбільш освічених націй у світі, і їх прихильність суду присяжних зростала у мірі розвитку у них освіти [5].

Суд присяжних, забезпечуючи незалежність правосуддя, сприяє захисту прав та інтересів особи в кримінальному процесі і тому може розглядатися як гарантія від необґрунтованого засудження невинного.

Запровадження інституту присяжних стало важливим етапом судової реформи, дозволивши реалізувати конституційну вимогу щодо функціонування двох форм участі народу у здійсненні правосуддя.

Сутність принципу участі народу у реалізації судової влади розкрито в ч.4 ст.124 Конституції України, згідно з якою народ безпо-

середньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Аналіз положень, що містяться у ст.127 Конституції України, про те, що правосуддя здійснюється професійними судьями, а у визначених законом випадках – народними засідателями і присяжними, дозволяє зробити висновок, що в Україні повинні існувати дві моделі суду за участі представників народу. Однак, у травні 2011 р. було ліквідовано інститут народних засідателів у кримінальному процесі. У пояснювальній записці до законопроекту В. Пилипенко стверджував, що цей інститут – є рудиментами радянської правової системи, яка вже давно втратила свою актуальність. Його існування на сьогоднішній день викликає безліч ускладнень у правозастосуванні. Оскільки достатня кількість осіб, що бажають виконувати функції народних засідателів відсутня, їх залучення стало проблемою суддів, які фактично змушені вмовляти осіб приймати участь у розгляді справ і вдається це їм переважно за рахунок особистих контактів. Більш того, В. Пилипенко відзначає, що пошук достатньої кількості громадян, згодних виконувати обов'язки народних засідателів, вже давно став великою проблемою для суддів. Як наслідок, таке положення речей призводить до зниження оперативності правосуддя – судді змушені постійно відкладати судовий розгляд, який не може початися або продовжуватися без участі народних засідателів. Скасування інституту народних засідателів у кримінальному судочинстві не суперечить Конституції України.

Згідно з ч.3 ст.31 нового КПК України, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних, тобто запроваджено суд присяжних у складі лише однієї колегії, без розподілу на суддів факту та суддів права.

С.В. Оверчук підкреслює, що на основі зробленого аналізу складу нового суду та ста-

туса присяжних в Україні запровадили суд шефенів (на відміну від класичного (англо-американського) суду присяжних, у суді шефенів присяжні розглядають справи разом з професійними судьями, маючи з ними практично однаковий обсяг процесуальних прав) під назвою суд присяжних [6]. Так, у суді присяжних, присяжні засідателі виконують дещо інші функціональні повноваження, ніж у суді шефенів, що визначається його розмежуванням з професійними судьями. Тому у різних країнах склалися різні форми організації правосуддя, в тому числі й змішані, тобто існують суди присяжних. Зараз суди присяжних діють у 53 країнах світу. На сьогоднішній день модель «суду шефенів» у тій чи іншій мірі застосовується в кримінальній юстиції більшості європейських держав, у тому числі у Франції, Австрії, Швеції, Греції, Болгарії, Польщі, Чехії, Угорщини та ін. Німецька система передбачає існування суду присяжних, але у змішаному складі, коли питання разом із суддею в нарадчій кімнаті вирішують і присяжні. Прийняли цю модель кримінального правосуддя й деякі країни пострадянського простору (Естонія, Литва). В той же час Росія та Іспанія зберігають вірність класичним варіантом суду присяжних. Наприклад, американська система суду присяжних передбачає, що присяжні самостійно без участі професійного судді вирішують питання факту – чи мала місце подія злочину, і чи винен у цьому підозрюваний. Треба відзначити, що світовій законодавчій практиці відома різна кількість присяжних в складі колегії: в Англії, США, Росії – 12, Франції – 9, Австрії – 8, Італії – 6, ФРН – 2, тому, на нашу думку, з метою підвищення об'єктивності і ефективності суду присяжних, необхідно зупинитися на розширеному складі журі, яке складається з 12 присяжних. Ця модель вже була випробувана в Україні після судової реформи 1864 р. і довела свою життєздатність. Саме до неї повернулось і законодавство сучасної Росії (ст.30 КПК РФ).

Особливістю суду присяжних є його поділ на дві колегії: колегію присяжних і колегію

професійних суддів. Це дозволяє відокремити питання про винуватість від питання про покарання. Г.І. Чангулі підкреслює, що саме роздільна нарада присяжних засідателів без участі суддів професіоналів є істотною особливістю такого суду і саме у самостійності прийняття присяжними засідателями рішень полягають перевага цієї форми суду і головний засіб позбавлення існуючого суду від недоліків [7].

На нашу думку, в майбутньому суди присяжних повинні входити до загальних апеляційних судів першої інстанції, які будуть розглядати, обвинувачення у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі. Де, насамперед, повинна бути розмежована компетенція суддів і присяжних засідателів.

Таких статей в чинному Кримінальному кодексі налічують одинадцять, а саме:

- посягання на життя державного або громадського діяча (ст.112 КК);
- умисне вбивство за ч.2 ст.115 КК;
- терористичний акт, який призвів до загибелі людей (ч.3 ст.258 КК);
- посягання на життя співробітника правоохоронних органів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця, у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків (ст.348 КК);
- посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю з відправлення правосуддя (ст.379 КК);
- посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з їх діяльністю з надання правової допомоги (ст.400 КК);
- опір військовослужбовця своєму начальникові або його примус до порушення службових обов'язків, пов'язане з умисним вбивством начальника (ч.4 ст.404 КК);
- порушення законів і звичаїв війни, пов'язане з умисним вбивством (ч.2 ст.438 КК);
- застосування зброї масового ураження, яке призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч.2 ст.439 КК);
- геноцид (ч.2 ст.442 КК);

– посягання на життя представника іноземної держави (ст.443 КК).

З цього переліку найчастіше в сучасних реаліях життя зустрічається звинувачення за ч.2 ст.115 – умисне вбивство з певними кваліфікуючими ознаками, такими, як вбивство двох або більше осіб; вбивство малолітньої дитини або вагітної жінки; вбивство з корисливих мотивів; вбивство з хуліганських мотивів; вбивство заручника, замовлене вбивство та інше.

Судді апеляційних судів при здійсненні правосуддя разом із колегією присяжних, повинні бути здатними здійснювати якісне правосуддя на засадах змагальності внаслідок володіння належною базою юридичних знань і професійним досвідом, тому вони повинні додатково проходити підготовку з питань особливостей судочинства суду присяжних.

На нашу думку, професійний суддя повинен вести судові засідання, вирішувати юридичні питання, у тому числі про призначення покарання та ін. Присяжні ж повинні вирішувати питання про доведеність діяння, винності в ньому підсудного, тому для суду присяжних повинно бути характерним:

- 1) розмежування компетенції між судьями і присяжними засідателями;
- 2) організаційне відокремлення колегії присяжних засідателів від професійних суддів;
- 3) присяжні засідателі не несуть юридичної відповідальності за постановлення вердикт;
- 4) вирок не може бути оскаржений в апеляційному порядку;
- 5) вирок суду присяжних у касаційній інстанції може бути скасований лише у випадку порушень процесуального законодавства, а у разі скасування вироку, суд касаційної інстанції повинен призначити новий судовий розгляд в іншому складі суду присяжних.

Загалом можна зробити висновок про те, що присяжні засідателі представляють собою незалежну від професійних суддів колегію, покликану вирішувати в суді питання факту та виносити справедливий вердикт.

Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрис-

дикції який повинен забезпечувати ефективність національної правової системи та дію принципу верховенства права. Однак із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» який мав бути ключем до забезпечення незалежності судової гілки влади, суттєво були звужені повноваження Верховного Суду України, а деякі норми Закону не повною мірою відповідають європейським стандартам у сфері здійснення правосуддя, про що, зокрема, йдеться у Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1755 від 04.10.2010 р. «Функціонування демократичних інститутів в Україні. Тому Верховному Суду необхідне повернення функцій перегляду справ у порядку повторної касації. Найвища судова інстанція має бути, як їй і належить за статусом та фаховим рівнем, якою вона була завжди.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : від 28.06.1996 // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Комаров С. А. Загальна теорія держави і права : підручник / С. А. Комаров. – М. : Юрайт, 1997. – 126 с.

3. Прилуцький С. В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект / С. В. Прилуцький. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького, 2010.

4. Мамченко Н. Быть ли в Украине суду присяжных? / Наталья Мамченко // Судебно-юридическая газета. – 2010. – № 46. – С. 5.

5. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке / Алексис де Токвиль ; пер. с фр. ; предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с

6. Оверчук С. В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України / С. В. Оверчук // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2 (6).

7. Чангулі Г. І. Суд присяжних – анахронізм чи необхідність? : Т. 9 Юридична наука радянської доби / Г. І. Чангулі. – К. : Юрид. книга, 2004. – 846 с.

*Шишленко В. Г. Щодо удосконалення організації та діяльності суду присяжних в Україні / В. Г. Шишленко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1200–1204 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13svgpvu.pdf>*

Розглянуті питання удосконалення організації та діяльності суду присяжних з метою підвищення в його діяльності об'єктивності та ефективності. Запропоновано створення розширеного складу журі, яке б складалося з 12 присяжних, і розділ суду присяжних на дві колегії: колегію присяжних і колегію професійних суддів.

\*\*\*

*Шишленко В.Г. Об усовершенствовании организации и деятельности суда присяжных в Украине*

Рассмотрены вопросы совершенствования организации и деятельности суда присяжных с целью повышения в его деятельности объективности и эффективности. Предлагается создание расширенного состава жюри, которое бы состояло из 12 присяжных, и раздел суда присяжных на две коллегии: коллегию присяжных и коллегию профессиональных судей.

\*\*\*

*Shishlenko V.G. On the Improvement of the Organization and Operation of a Jury Trial in Ukraine*

Considered are the issues of improvement of organization and activity of trial by jury with the purpose of increase in the activity of objectivity and effectiveness. The need to create the extended composition of the jury, which would have consisted of 12 jurors and the section of the jury trial in two jury: the jury and the College of professional judges.